Mahajaana ida ja lääne vahel*

Teet Toome

SISUKOKKUVÕTE

Mahajaana budism on ajaloos olnud ida ja lääne vahelise kultuurivahetuse üks olulisi osiseid. Lääs kui India ja ida kui Hiina, Kagu-Aasia ja Tiibeti kultuuri mõjuala. Võib arvata, et mahajaanas rõhutatud vahendite valdamise õpetus oli see, mis andis budismile suurema paindlikkuse sulanduda teistesse kultuuridesse. Seega oli just mahajaana see, mis levis kõigepealt nii Hiinasse, Kagu-Aasiasse kui ka Tiibetisse.

Mahajaana budismis võib eristada kahte perioodi: varasem suutrate mahajaana ja hilisem süstematiseeritud filosoofiline mahajaana. Viimasele on tänapäeva läänes ehk rohkem tähelepanu pööratud, kuid esimene omas ajalooliselt suuremat kaalu Indiast väljapoole levimisel.

Varasem suutrate mahajaana kandjateks olid seadmusekuulutajad, kes tõstsid esile teksti tähtsust virgumisteel, samuti ideaalsete buddhaväljadega seotud meeleharjutusi, ideaalsete tegelaskujude buddhade ja bodhisattvate ülistamist jne. Sellest tulenevalt muutub oluliseks teksti kesksus mahajaanas. Suutra tekst on puhas nagu buddha kuju või mantra ning meele kooskõla tekstiga puhastab meelt.

Käesolev artikkel annab ülevaate mahajaana tekke ja kujunemise mõningatest aspektidest, toetudes suures osas Lootossuutra näidetele.

MÄRKSÕNAD: budism, mahajaana, theravaada, bodhisattva

* Artikli aluseks on VI orientalistika suvekoolis 17.06.2025 peetud ettekanne „Mahajaana ida ja lääne vahel“.

TEET TOOME (MA) *orientalist*

e-post: teettoome@yahoo.com

ABSTRACT

Mahāyāna between the East and the West

Mahāyāna Buddhism has historically been one of the essential elements of cultural exchange between the East and the West — the West as the sphere of influence of Indian culture, and the East as that of Chinese, Southeast Asian, and Tibetan cultures. It can be suggested that the teaching of skilful means *(upāyakauśalya)* emphasized in Mahāyāna gave Buddhism greater flexibility to integrate into other cultures. Thus, it was precisely Mahāyāna that first spread to China, Southeast Asia, and Tibet.

Within Mahāyāna Buddhism, two periods can be distinguished: the earlier Sūtra Mahāyāna and the later systematized philosophical Mahāyāna. While the latter has perhaps received more attention in the modern West, the former held greater historical weight in spreading beyond India.

The carriers of earlier Sūtra Mahāyāna were the Dharma preachers *(dharmabhāṇaka)* who highlighted the importance of texts on the path to awakening as well as mental practices associated with ideal Buddha-fields, the praise of ideal figures such as Buddhas and Bodhisattvas, and so on. Consequently, the centrality of the text becomes essential in Mahāyāna. A sūtra text is pure like an image of a Buddha or a mantra, and aligning one's mind with the text purifies the mind.

The article provides an overview of certain aspects regarding the origin and development of Mahāyāna, relying largely on examples from the Lotus Sūtra.

KEYWORDS: Buddhism, Mahāyāna, Theravāda, bodhisattva

TEET TOOME (MA) *orientalist*

e-mail: teettoome@yahoo.com

Eri piirkondades on ida ja lääne vahel toimunud mitmesuguseid dialooge. Üks neist on budismi levik, mis toimus eelkõige läänest itta – ehk Indiast Hiinasse, Kagu-Aasiasse ja Tiibetisse. Budismi jõudmisel üle kultuuripiiride ehk väljapoole India kultuuriruumi on kõige tähtsamat rolli mänginud mahajaana budism. Just mahajaana oli see, mis levis Hiinasse ja Kagu-Aasiasse, ning ka tiibeti budism on oma olemuselt eelkõige mahajaana.

Mis on mahajaana? Budism jagunes eri koolkondadeks kui mitte juba Buddha eluajal, siis kindlasti üsna pea pärast tema surma. Neid algseid koolkondi ei ole praegu enam olemas. Ehkki väga põhimõttekindlad theravaada pooldajad soovivad väita, et theravaada koolkond oli olemas juba Buddha ajal, on see üldiselt kaheldav.[1] Kui rääkida puhtast mahajaanast, siis on see tänapäeval levinud eelkõige hiina kultuuri mõjualas. See aga ei tähenda, et mahajaana oleks Hiina päritolu. Kui räägitakse hiina või tiibeti budismist, tuleb meeles pidada, et ka need budismi suunad on tekkinud ikkagi Indias.

Tänapäeval jaotatakse budism eelkõige kolmeks suuremaks vooluks: theravaadaks, mahajaanaks ja vadžrajaanaks ehk tantristlikuks budismiks. Theravaada on ühtne koolkond, mis on levinud eelkõige Lõuna- ja Kagu-Aasias ning toetub paalikeelse kaanoni tekstidele. Theravaadat peetakse tihti vanimaks tänapäevani säilinud budismi haruks.[2] Viimane väide pärineb ühelt poolt theravaada enda enesemääratlusest, kuid teisalt on see tugevasti mõjutatud läänest pärit ja suuresti protestantliku alatooniga uurimisparadigmast, mille kohaselt tuleb otsida niinimetatud algset teksti ja õigeks peetakse just algupärast õpetust.

Mahajaana ei ole ilmselt kunagi olnud ühtne õpetus ega koolkond, kuid sisaldab sellest hoolimata mitut ühist arusaama ja sarnaseid tekste – maha-

1 Nt Ajahn Sucitto ütleb (Sucitto 2012), et termin „theravaada“ ilmub alles 4. sajandil Sri Lankal kirja pandud tekstis *Dīpavaṃsa*. Koolkonna tähistajana hakkas see termin levima alles 20. sajandi algul ja sedagi tänu inglise päritolu mungale Ananda Metteyyale. Ametlikuna võeti see nimetus kasutusele 1950. aastal Colombos toimunud budistide kogunemisel.

2 Võib viidata ka Richard Salomoni uurimusele (Salomon 2018: 56–57) Gandhāra tekstidest, kus ta selgelt näitab, et ühtegi budismi pühakirja ei saa kindlalt pidada teistest varasemaks ega olulisemaks.

jaana suutraid.[3] See on kõige suurema levikuga budismi haru, mis hõlmab kogu seda osa budistlikust maailmast, mis ei kuulu theravaadasse. Vadžrajaanat käsitletakse tihti omaette suunana, kuid sageli ka ühe mahajaana sisese vooluna. Siinses artiklis vaatleme mahajaana määratlemise mõningaid aspekte.

Üks võimalusi mahajaana budismi määratlemiseks on eituse kaudu ehk mis ei ole mahajaana? Eelkõige ei ole mahajaana theravaada. Samas pole ka see väide päris täpne, sest mahajaana hõlmab ka varase Tipitaka tekste, seega samu tekste, mis on theravaada aluseks. Kõige parem on seda mõista theravaada vaatepunktist. Üldiselt võib öelda, et theravaada ei tunnista enda kõrval muid õpetusi. Neid ülejäänud õpetusi nimetatakse kõige laiemas tähenduses mahajaanaks, sest avarama määratluse kohaselt kuulub mahajaana alla ka vadžrajaana. Seega tunnistab mahajaana paali kaanoni tekste ja on ühtlasi tolerantne tantrate suhtes, kuigi ise neid ei järgi. Vadžrajaana omakorda tunnistab nii paali kaanoni kui ka mahajaana tekste, lisades neile oma tantrad. Veel rõhutatakse vadžrajaanas, et sellega tegelemise eeldus on hinajaana ja mahajaana omandamine, samas kui mahajaanas leitakse, et mahajaanaga võib tegelda ka otse.

Üks pikaajalisemaid küsimusi budismi ajaloos on mahajaana budismi teke ning sellest tulenevalt mahajaana ja hinajaana omavaheline suhe. Ajalooliselt ei peaks rääkima niivõrd mahajaana ja theravaada vastandumisest, vaid pigem mahajaana ja hinajaana vastandusest, mis oli aga algselt mahajaana pooldajate endi loodud vastandus. Sõna *hīna* tähendab sanskriti keeles madalat, tühist või halvustamisväärset, mistõttu oli nimetus „hinajaana“ ilmselgelt mahajaana pooldajate antud nimetus. Seetõttu on sellest terminist tänapäeval püütud ka loobuda ja seda mitte kasutada.

Veelgi olulisem põhjus, miks seda terminit tänapäevases kontekstis vältida, on see, et hinajaanat ja theravaadat ei saa samastada. Ehkki theravaada pooldajad tahavad rõhutada, et nemad esindavad algset budismi, võtavad nad sellega ühtlasi omaks mahajaana vaate, mis ütleb, et on olemas hinajaana. Nii samastavad nad theravaada koolkonna hinajaanaga, mida mahajaana kritiseerib. Kui aga hinajaanat theravaadaga ei võrdsustata, puudub theravaada koolkonnal ka põhjus solvuda – puudub nimelt põhjendatud alus väita, et theravaada võrdub hinajaanaga. Ei saa öelda, et see, mida mahajaana kritiseerib kui „madalamat teed“, oleks ajalooliselt olnud just

3 Siinkohal on olulised eriti Gregory Schopeni artiklid, mille ta võtab kokku 2004 aastal (Schopen 2004: 492).

theravaada.[4] Ei ole teada, et hinajaana all oleks mõeldud mõnda konkreetset teed või koolkonda. Pigem kritiseerib mahajaana teatud tüüpi mõtlemist, suhtumist või hoiakut.

Et vaadelda, kuidas kirjeldavad seda olukorda mahajaana tekstid ise, võime pöörduda ühe tähtsama mahajaana suutra poole, milleks on *Lootossuutra* (*Saddharmapuṇḍarīkasūtra*). Sel teemal saab tsiteerida eelkõige mahajaana allikaid, kuivõrd mitte-mahajaana tekstid seda peaaegu ei käsitle ning väljaspool mahajaana tekste on teateid mahajaana kohta vähe (Schopen 2003: 493). See aga viitab asjaolule, et mahajaana liikumine ei olnud Indias väljapaistev iseseisev liikumine.

Lootossuutra märgib mahajaana-hinajaana vastasseisu kohta, et tee, mis ei vii parimal viisil sihile, on šraavakate ehk kuulajate tee, mille kohta kasutatakse ka terminit ’hinajaana’. Kes on kuulajad? Need on passiivsed kuulajad, kes võtavad lihtsalt õpetust vastu ega võta ise midagi aktiivset ette. Sellele vastandab *Lootossuutra* bodhisattvate tee, mis kujutab endast aktiivset edasipüüdlemist virgumise poole. Samuti märgib mahajaana, et ei piisa arhatiks saamisest – mida peetakse hinajaana ideaaliks –, vaid on vaja jõuda buddha seisundisse. Buddha seisundisse jõudmiseks tuleb aga käia bodhisattvateed. Samas ei pea theravaada järgija olema madalama tee käija ega lihtsalt passiivne kuulaja, vaid võib samuti aktiivselt püüelda buddha seisundi poole (vt Toome 2012: 104–107). Ka theravaada budismis leidub bodhisattva teel käijaid, kes ei samasta end sealjuures mahajaanaga (Drewes 2021: 43).

Kui rääkida hilisemast theravaada koolkonna suhtumisest (mida ei saa samastada hinajaanaga), siis see, mille theravaada kõrvale heidab, on mahajaana tekstid ehk eelkõige mahajaana suutrad. Need tekstid ei ole theravaada arvates Buddha sõna. Miks? Eelkõige ilmselt sellel põhjusel, et need ei sisaldu paali kaanonis. Ka paljud tänapäeva teadlased on seisukohal, et mahajaana tekstid on koostatud kaua aega pärast Buddha surma. Aga see pole sugugi kindel. Mahajaana tekstid väidavad, et neis kõneleb Buddha ise, ja paigutavad suutrate tegevustiku Buddha eluaega. Ka paali kaanoni suutrate tegevus toimub enamasti Buddha eluajal.

Paali kaanoni tekste hakati ilmselt kirja panema 1. sajandil e.m.a, aga see võis olla ka varem. Kui 1. sajandil e.m.a pandi kirja kogu paali kaanon, siis

4 Näiteks D. Drewes märgib, et mahajaana ei kasutanud terminit *theravaada nikāya*-budismile viitamiseks ega olnud kuidagi ka nende tekstide vastu (Drewes 2010b: 72).

varasemad mahajaana budismi ületava mõistmise suutrad võisid valmida samal ajal. Suuline meelespidamise traditsioon eelnes mõlemale, nii paali kaanonile kui ka mahajaana suutratele.

Rääkida võib kahest mahajaana perioodist või kahest erinevast mahajaana vormist. Esimene neist on niinimetatud suutrate mahajaana, mille vältel tekivad mahajaana algtekstid. See ajajärk kestis umbes 2. sajandist e.m.a kuni 5.–6. sajandini m.a.j (kui arvestame kirja pandud tekste, mitte võimalikku varasemat suulist pärimust). Mahajaana traditsioon oli alguses ilmselt suuline, kuigi on eri arvamusi, sest mahajaana suutrad ise rõhutavad teksti kirjutamist ja ümberkirjutamist, aga ka nende tekstide lugemist, retsiteerimist ja meeldejätmist. Lisaks jätavad tekstid ise mulje suulisest päritolust. Näiteks on paljude suutrate värssosa kirjutatud budistlikus hübriidsanskritis, mis koosneb mitmest tol ajal Indias kasutusel olnud praakritist ehk kõnekeelest. On ebatõenäoline, et selline tekst loodi kirjalikuna; või kui need tekstid ongi loodud kirjalikult, olid need igal juhul mõeldud suuliseks esituseks.

Hilisem mahajaana saab alguse Nāgārdžunaga 2.–3. sajandil, kuid pääseb mõjule hiljem, niinimetatud Nālandā traditsioonis alates 6. sajandist. See on mahajaana suund, millega on tänapäeval läänes rohkem tegeldud. Selle üks põhjusi on tiibeti budismi populaarsus, mis tugineb suuresti just sellele hilisele mahajaanale. Hiline mahajaana on ka filosoofilisem ja süstemaatilisem, tuginedes peamiselt Nāgārdžunale ja temast välja kasvanud madhjamaka koolkonnale, millele lisanduvad ka joogatšaara koolkonna õpetused.

Just hilise mahajaana põhjal on kujunenud arusaam sellest, mida mahajaana endast kujutab. Sellest lähtuvalt kaldutakse tõlgendama mahajaana suutrate olemust, mistõttu näib, et kõik keskendub tühjuse mõistele ning kaastunde rõhutamisele. Siit edasi rõhutab ka vadžrajaana, et inimesel peab olema sügav tühjuse mõistmine ja suur kaastunne, muidu ei ole võimalik vadžrajaanaga tegelda. Varasemas suutrate mahajaanas pole see aga sugugi nii selge.

Mahajaana suutraid on palju, ilmselt mitusada,[5] ning osa neist on väga mahukad. Tekstide suure hulga tõttu ei saa me ka rääkida ühtsest mahajaanast. Teatud mõttes moodustab iga tekst omaette mahajaana. Samas sisaldavad kõik need tekstid ka midagi ühist: ühtne paatos, suhtumine ja

5 Enamikus suutrates pole sanskritikeelseid algtekste säilinud ning andmed tuginevad hiina- ja tiibetikeelsetele kaanonitele. A. Skilton loetleb neid ligikaudu 600 (Skilton 2012: 97).

stiil ning ka mõningad ühised vaated, mida võetakse loomulikuna. Näiteks tühjuse mõistmine ja kaastunne on neis kõigis olemas allhoovusena, ehkki neid ei rõhutata ega käsitleta pikalt. Tühjusest kõneldakse eelkõige mahajaana suutrate alažanris, mida nimetatakse ületava mõistmise (*prajñāpāramitā*) suutrateks ning mida võib pidada ka Nāgārdžuna filosoofia aluseks. Kuid ka nendes suutrates ei räägita ainult tühjusest. Näiteks lühikestes ületava mõistmise tekstides, nagu *Teemantsuutra* ja *Südasuutra*, esineb küll tühjusega tegelev paradokside (või vähemalt näiliste paradokside) kaskaad. Aga *Kaheksatuhandelises ületavas mõistmises* (*Aṣṭasāhasrikā prajñāpāramitā*) leidub ka palju muid teemasid, mis ei ole otseselt tühjuseõpetus.

Seega on ainus kindel alus mahajaana määratlemiseks ja selle olemasolu tõendamiseks mahajaana suutrad ise, mis ei kuulu paali kaanonisse ega esinda ka tantraid. Kuigi neil suutratel on ühiseid jooni, on need siiski üksteisest üsna erinevad. Täpsemaid üldistusi on raske teha.

Mahajaana ei tekkinud Indias omaette koolkonnana. Varasemad uurijad eeldasid, et mahajaana alusepanijad või eelkäijad olid *mahāsāṃghika*'d, kes põhjustasid varases budistlikus koguduses lõhe. Tänapäeval leitakse, et seda ei saa küll täiesti välistada, aga see pole tõenäoline ja neid kahte suunda ühendab ainult sõna *mahā* ('suur').

Võib öelda, et väljapoole Indiat levis kõigepealt mahajaana, sealhulgas ka lõuna poole ja Kagu-Aasiasse, kus praegu levinud theravaada pääses mõjule alles umbes 13.–14. sajandil. Hiinas kujunesid mahajaana koolkonnad ajalooliselt tihti ühe konkreetse suutra ümber. Kas see oli nii ka Indias, seda me ei tea. Kui Hiina palverändurid käisid Indias ja mõned neist elasid ning õppisid seal pikka aega ja kirjutasid nähtu üles, ei maininud nad Indias eraldiseisvaid mahajaana koolkondi ega kloostreid. Vastupidi, kõik mungad olenemata vaatest elasid samades kloostrites. Erinevad arusaamad õpetusest ei toonud kaasa mungakoguduste lõhenemist (Schopen 2003: 495; Drewes 2010a: 67). Eraldiseisvast mahajaanast saame rääkida eelkõige väljaspool Indiat.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et varasemad hüpoteesid mahajaana tekkimise kohta ei pea üldjuhul paika, eelkõige selliste teemade valguses nagu bodhisattvate kultus, ilmalike roll, suhtumine naistesse või kirjalike tekstide tähtsus.[6]

6 Hea ülevaate vanematest ja uuematest suundumustest mahajaana uurimisel annavad David Drewesi artiklid (Drewes 2010, a ja b, 2011). Üks selle teema varasemaid käsitlusi pärineb Paul Harrisonilt (Harrison 1987).

Esiteks ei saa mahajaanat pidada ainuüksi bodhisattvate kultuseks, mis vastandus arhati ideaalile. Ka mahajaana tekstides rõhutatakse arhatite tähtsust ja samas rõhutatakse kaastunnet ka mitte-mahajaana kirjanduses. Suured bodhisattvad on mahajaanas olulised, kuid varane mahajaana ei kujundanud veel nende kultust, neile ei pühenduta (Drewes 2010a: 56). Teiseks ei osutunud tõeks oletus, nagu oleks mahajaana ilmalike loodud koolkond – vastupidi, mahajaana tekstid rõhutavad kloostrielu tähtsust. Samuti on oletatud mahajaana tolerantsemat suhtumist naistesse, kuid tekstides võib leida võrdväärselt ka negatiivsust. Samuti võime öelda, et mahajaana ei olnud organiseeritud, iseseisev ja ilmalike laialdase toetusega liikumine (vt ka Schopen 2003: 494). Küsitav on seegi, kas mahajaana oli kirjalikest tekstidest alguse saanud liikumine, kuivõrd suulisel traditsioonil oli selles kindlasti kandev osa (nt Nattier 2003).

David Drewes toob välja mõned mahajaanat eristavad iseloomulikud jooned: laialdane kosmoloogia, müütilised lood, õnnemaa idee väljaarendamine ning ebamaised buddhad ja bodhisattvad. Veel kerkisid esile uued arusaamad Buddhast ja buddha loomusest – kusjuures bodhisattva ideaal on küll tähtis, kuid see on vaid üks uutest ideedest ega pruugi olla teiste algpõhjus – ning uued filosoofilised ideed (Drewes 2010b: 66). Buddha kuju omandab märksa kosmilisemad mõõtmed ja tema lahkumine parinirvaanasse pole enam nii kindel doktriin. Mahajaana teke võib olla seotud metsaerakute (Harrison 2003) või teiste rangemat ja askeetlikumat elustiili järginud rühmadega, kuid ometi säilib mahajaana suutrates selge kloostrikesksus.

Mahajaana tekke puhul tuleb mainida ka vahendite valdamist (*upāyakauśalya*). Selle selgituseks esitatakse suutrates lugusid, kus Buddha räägib esmalt midagi, mille ta pärast ümber lükkab, ja selgitab siis, kuidas asjad tegelikult on. Kui küsitakse, kas Buddha valetab, siis vastavad kuulajad eitavalt (nt *Lootossuutra* 15. peatükk Buddha eluea kohta). Seda peetakse vahendite valdamiseks ehk kui auditoorium ei ole valmis veel sügavamat sõnumit vastu võtma, siis tuleb alustuseks kõnelda teistsugust lugu. Mahajaana suutrad väidavad ka, et eelnevat õpetust, mitte-mahajaanat, tuli edasi anda põhjusel, et õpilased ei saanud veel aru kõrgemast õpetusest. See uus ja kõrgem õpetus ongi mahajaana. Siit kerkib aga küsimus, miks pidi see tekkima alles pärast Buddhat ega võinud tekkida Buddha enda eluajal? Ei saa välistada võimalust, et mahajaana algvariandid pärinevad juba Buddha enda ajast.

Siinkohal peab mainima, et mahajaana kirjandus tegeleb tihti niinimetatud teiseste teemadega ehk küsimustega, mis eeldavad varasemate budistlike õpetuste ja probleemiasetuste tundmist. Ilmselt on kõigi seadmuste (*dharma*) tühjusest kõnelemine reaktsioon olukorrale, kus mõned budistid omistasid seadmustele iseseisva omaolemise (*svabhāva*), ning mahajaana pooldajad leidsid, et selle vastu tuleb võidelda. Teiseks võis vajadus kaastunde suuremale väärtustamisele tekkida eelkõige kloostrikeskkonnas, kus side tavaühiskonnaga kippus nõrgenema ning mungad ja nunnad võisid muutuda liiga enesekeskseks. Kuid ka siinkohal võib öelda, et need küsimused võisid esile kerkida juba ajaloolise Buddha eluajal ja vastav õpetus võib pärineda ka Buddha enda suust.

Kuigi 'vahendite valdamise' mõiste esineb juba paali kaanonis ega ole mahajaana leiutis, võttis mahajaana selle kasutusele eesmärgiga põhjendada uute tekstide loomist. Mahajaana tähendab 'suurt teed' ja see on ka avatud tee. See tähendab, et õpetuse tekste võib juurde tekkida ka tulevikus. Seega on mahajaana suutrad avatud tekstiloome tulemus ja seda protsessi ei ole suletud ka hiljem[7]. Üheks tekstiloome protsessi osaks võib pidada ka tänapäevani Tiibetis toimuvat termade leidmise traditsiooni, mille puhul võib tekkida uusi tekste, mida peetakse sisuliselt kaanoni osaks. Vahendite valdamine tähendab seda, et budistlikku sõnumit võib – ja teatud oludes võib-olla isegi peab – kohandama, sest ümbritsevad ühiskondlikud olud ja inimeste meeleseisundid muutuvad pidevalt.

Kui vaatame mahajaana suutraid, siis osa neist, eriti ületava mõistmise suutrad, käsitlevad tõesti väga palju tühjuseõpetust. Suuremas osas tekstides ei näe me nii suurt keskendumist tühjusele, kaastunde rõhutamist ega ka väiteid, et inimene peab asuma bodhisattvateele. Leidub ka seisukohti, mille kohaselt võib inimene järgida arhati teed, mis võib mingil hetkel mahajaana teega võrdsustuda, kuid nende vahel ei pruugi olla suurt erinevust. Ka kaastundeideaali puhul ei rõhutata tegutsemist selles maailmas. Vastupidi, propageeritakse pigem sellest maailmast ära pöördumist.

Arvamust, et mahajaana kujunes välja eelkõige ilmalikes kogukondades, ei toeta paljud mahajaana suutrad. Näiteks *Lootossuutra* „Õnneliku eluviisi" peatükis (13. ptk) öeldakse: „Bodhisattva ei teeni ega austa, ei seltsi ega lähene kuningatele, kuningapoegadele ega teiste õpetuste esindajatele või neile, kes on pühendunud kirjandusele, samuti mitte nendele, kes müü-

7 Vrd näiteks seadmuseratta pöörlemapanemise (*dharmacakrapravartana*) ja Linnart Mälli tekstigenereerimismehhanismi mõistet (Mäll 1998:314).

vad liha, on jahimehed või lihunikud, samuti näitlejatele, maadlejatele jne, ning ei viibi kohtades, kus tegeldakse lõbustustega, aga kui nad talle lähenevad, siis kuulutab ta neile aeg-ajalt seadmust; samuti ei austa ega seltsi ta nendega, kes on šraavaka teel, nunnad ja ilmalikud, kui need tema juurde tulevad, siis kuulutab ta neile seadmust“ (Vaidya 1960:166)[8]. Selle lõigu mõte on, et ei ole vaja tegelda ilmalike asjadega ega ilmalikele kuulutada, kuid kui nad ise bodhisattva teele satuvad, siis võib nendega tegelda. Samuti öeldakse 13. peatükis: „Bodhisattva-mahāsattva, kes pärast Tathāgata parinirvaanat seda seadmuseõpetust hoiab, peaks elama kaugemast kaugemal nii majaomanikest kui ka erakränduritest, elama sõbralikkuses; ja kui olendid ei mõista seda seadmuseõpetust, peab ta neid õpetama, küpsetama jne“ (Vaidya 1960).

David Drewes juhib tähelepanu mahajaana suutrates korduvalt esinevale tegelaskujule, keda nimetatakse seadmusekuulutajaks (*dharmabhāṇaka*). Just neid võib pidada mahajaana suutrate loojateks (Drewes 2011). Seda tüüpi tegelased on tuntud juba paali kaanonist, kus nende ülesandeks on kaanoni meelespidamine ajal, mil kaanon ei olnud veel üles kirjutatud. Mahajaanas ei ole aga nende ülesandeks enam vana kaanoni meelespidamine, vaid nendest saavad Tathāgata töö tegijad, kes peavad budistlikku sõnumit õpetama, selgitama ja edasi kandma. Need seadmusekuulutajad ülistavad teksti ja sellega seoses ka iseennast (vt *Lootossuutra* 10. peatükk „Seadmusekuulutaja“).

Mahajaana suutrad paistavad silma selle poolest, et tekst ülistab iseennast. Tekst väidab enda kohta, et teksti kaudu jõutakse sinna, kuhu vaja, ehk virgumiseni. Võib öelda, et mahajaana suutrates on üheks põhiliseks harjutuseks sellesama suutra lugemine, meeldejätmine, ümberkirjutamine jne, s.t selles tekstis elamine ja selle teksti ülistamine. Selle juurde kuulub rõõmustamine teiste pälvimuste üle, eelkõige buddhade ja suurte bodhisattvate pälvimuste üle (*anumodana*). See tähendab, et tuntakse rõõmu puhta meelega olendite varasemate tegude üle ning viiakse sellega seoses oma meel kooskõlla sarnaste meeleseisunditega. See on teatud laadi rõõmusõnum ja selle rõõmusõnumi sees elamine.

Teine paljudes budistlikes vooludes, eriti Hiinas ja Jaapanis, keskne teema, millele tänapäeva uurijad ehk vähem tähelepanu pööravad, on sündimine teistes maailmades ehk teiste buddhade maailmades. Kui sündida näi-

8 *Lootossuutra* tsitaadid autori tõlkes.

teks Amitābha buddhaväljal, mis asub kusagil mujal, mitte meie maailmas, siis on see otsekui kiirtee virgumisele. Seal on võimalik kiiresti koguda pälvimusi ehk omadusi, mis viivad virgumisele, ning seetõttu võib järgmine sünd juba viia virgumiseni. Sellises maailmas sündimisele põhjuste loomine on tihti väga lihtne: tuleb lihtsalt soovida seal sündida, kuulata selle buddha nime, seda ise lausuda või lugeda vastavat teksti. Sageli piisab ühe värsi kuulamisest. Näiteks *Lootossuutra* „Seadmusekuulutaja" peatükis (10. ptk) ütleb Buddha: „Kõigile neile bodhisattvatele-mahāsattvatele, Bhaišadžjaraadža, kes selles kuulajaskonnas on kuulnud vaid ühe salmi, ühe värsi või nad on ainult korra oma meeles selle suutra vastu võtnud, kõigile neile ennustan ma, Bhaišadžjaraadža, ülimat täielikku virgumist" (Vaidya 1960:145).

Kui olete kuulnud kas või ühe salmi, eelkõige mahajaana suutrast, siis ei ole muud võimalust kui virgunuks saada. Ja edasi ütleb Buddha *Lootossuutras*: „Need õilsad pojad või õilsad tütred, Bhaišadžjaraadža, austavad piiritul hulgal sadu tuhandeid miljoneid buddhasid. Need õilsad pojad või õilsad tütred, Bhaišadžjaraadža, annavad tõotuse sadadele tuhandetele miljonitele buddhadele" (Vaidya 1960:145).

Buddhale tõotuse andmine on väga tähtis ja seda propageerivad ka mahajaana suutrad. Veelgi tähtsam on see, et Buddha teeb kellelegi ennustuse, et see tegelane saab kunagi buddhaks. David Drewesil on teooria, et need mahajaana suutrate kuulutajad, kes elasid mõnda aega pärast ajaloolise Buddha eluaega, uskusid, et nad on nende Buddha õpilaste ümbersünnid, kes said Buddhalt vastavad juhised mahajaana õpetuse edasiandmiseks (Drewes 2011). Seega väitsid nad, et olid juba varasemas elus bodhisattvad. *Lootossuutra* toetab seda arvamust: kui *Lootossuutra* räägib bodhisattvatest, siis nad on ka eelnevates eludes juba bodhisattvad olnud. Kui aga räägitakse šraavakatest, siis neile headele šraavakatele, kes ei hülga *Lootossuutra* õpetust, teeb Buddha sealsamas *Lootossuutras* ennustuse, et nad saavad tulevikus buddhaks. See ennustus on kindel märk sellest, et nad saavadki buddhaks.

Suutra austamise kohta räägib Buddha *Lootossuutras*: „Need, kes siit seadmuseõpetusest vaid ühe salmi meeles peavad, seda kuulutavad, selgitavad, arusaadavaks teevad ja ümber kirjutavad ning kui on kirja pannud, siis aeg-ajalt seda uurivad. … Selles raamatus Tathāgata-austust tekitavad, õpetaja-austusega auväärselt kohtlevad, guru-austusega vääristavad, kõrgelt hindavad ja kummardavad. Seda raamatut lillede, lõhna-

ainete, viirukite, vanikute, salvide, ravimite, rüüde, päevavarjude, vimplite, lippude, muusikariistadega ja muuga austavad ning käsi kokku pannes kummardavad. Kui, Bhaišadžjaraadža, mõni õilis poeg või õilis tütar siit seadmuseõpetusest vaid ühe salmi meeles peab või vastu võtab, kõigile neile, Bhaišadžjaraadža, ennustan ma ülimat täielikku virgumist“ (Vaidya 1960:145).

See arutlus päädib väitega, et selle suutra austamine on tähtsam kui buddhade austamine. Samuti peetakse selles suutras esinevate suurte bodhisattvate austamist tähtsamaks kui buddhade austamist. Seda on peetud teksti kummardamiseks, kuid ilmselt on tegemist millegi enamaga. *Lootossuutra* mainib, et selle suutraga tuleb tegelda kindla aja jooksul, mille järel hakkab see mõju avaldama (vt „Samantabhadra“ peatükk, 26. ptk). Seega on tegemist harjutusega, mille keskmes on tekstiga tegelemine. Ühtlasi rõhutatakse, et bodhisattvateel edasiliikumine on väga nauditav.

Niisiis võib öelda, et mahajaana suutrates on kesksel kohal tekst ja tekstiga tegelemine. Suutrat võib käsitada puhta tekstina, nii nagu mantra on puhas heli. Samuti on Buddha kuju ideaalne: me ei tea, milline nägi välja ajalooline Buddha, kuid tema kuju on loodud ideaalsena – sellel ei ole meeleplekke ja see ei tekita meeleplekke. Kui tavaline ilukirjandus kirjeldab maailma, mis koosneb meeleplekkidest, siis mahajaana suutrate puhul viib lugeja oma meele meeleplekkideta seisundisse. Kuna need suutrad on sageli üsna pikad, viibitakse pikka aega selle teksti sees. Sellise teksti sees olles ei teki lugejal, kuulajal ega vaatajal meeleplekke, vaid need pigem kaovad aja jooksul.

Nii *Lootossuutra* kui ka paljud teised mahajaana suutrad (lisaks ületava mõistmise suutratele) räägivad tühjusest, kuid teevad seda kujundlikult. Mahajaana suutrates viiakse kõik lõpmatuseni. Neis arendatakse samu kontseptsioone, mis esinevad ka paali kaanonis, kuid nendega minnakse lõpmatuseni. Nii tühjuse mõistmine kui ka kaastunne viiakse lõpmatuseni: absoluutselt kõik on tühjus ja kaastunne hõlmab absoluutselt kõiki. See arusaam on pandud kirjanduslikku vormi. Me elame selle teksti sees ja see tekst avardab meie meelt nii, et me jõuame vastava mõistmiseni.

Tulles tagasi artikli alguses esitatud küsimuse juurde, miks levis Indiast väljapoole eelkõige mahajaana budism, tuleb ilmselt rõhutada mahajaana tekstikesksust ja keskendumist vahendite valdamisele. Mahajaana tekstid tekkisid küll India kultuurilises kontekstis, kuid nendega tegelemine ei

eelda selle kultuuri spetsiifiliste etnoloogiliste või folkloorsete elementide ülevõtmist. Need tekstid on avatud uutele tekstidele ja uutele õpetustele.

Kasutatud kirjandus

Drewes, David 2010a. Early Indian Mahāyāna Buddhism I: Recent scholarship. *Religion Compass* 4/2, 55–65.

Drewes, David 2010b. Early Indian Mahāyāna Buddhism II: New perspectives. *Religion Compass* 4/2. 66–74.

Drewes, David 2011. Dharmabhāṇakas in early Mahāyāna. *Indo-Iranian Journal* 54, lk 331–372.

Drewes, David 2021. Mahāyāna sūtras in recent scholarship. *Canadian Journal of Buddhist Studies*, No 16. Lk 37–74.

Harrison, Paul 1987. Who gets to ride in the Great Vehicle? Self-image and identity among the followers of the early Mahāyāna. *Journal of the International Association of Buddhist Studies*. 10(1), lk. 67–89.

Harrison, Paul 2003. Mediums and Messages: Reflections on the Productions of Mahāyāna Sūtras. *Eastern Buddhist*, No 35 (1/2), Lk 115–151.

Mäll, Linnart 1998. Dharma kui tekst ja tekstiloome mehhanism. *Nulli ja lõpmatuse kohal*. Tartu: Ilmamaa. Lk. 312–315.

Nattier, Jan 2007. *The Bodhisattva path. Based on the* Ugraparipṛcchā*, a Mahāyāna sūtra.* Delhi: Motilal Banarsidass. (First published by the University of Hawai'i Press, 2003).

Saddharmapuṇḍarīkasūtra. 1960. Edited by P. L. Vaidya. Darbhanga: The Mithila Institute.

Salomon, Richard 2018. *The Buddhist literature of ancient Gandhāra.* Somerville: Wisdom Publications.

Schopen, Gregory 2003. Mahāyāna. *Encyclopedia of Buddhism*. Vol. 2. Ed. Buswell, Robert E. New York: Macmillan Reference USA. Lk 492–499.

Skilton, Andrew 2012. *Budismi lühiajalugu*. Tallinn: Koolibri (Originaal 1994).

Sucitto, Ajahn 2012. What is Theravada? *The Middle Way: Journal of the Buddhist Society*. 87(2), lk 87-93.

Toome, Teet 2012. Bodhisattva määratlemine *Lootossuutras*. Tartu: *Idakiri 2011/2012*, lk 103–112.